

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Стаття присвячена актуальним проблемам становлення та розвитку юридичної освіти в Україні. Зокрема, проаналізовано проблеми, які гальмують створення в нашій державі належної системи підготовки юридичних кадрів. Визначено етапи історичного розвитку вищої юридичної освіти в нашій державі. Висвітлено переваги спеціалізованого підходу до навчального процесу майбутніх юристів. Обґрунтовано необхідність підвищення практичної орієнтованості навчання в юридичних вишах, поширення діяльності юридичних клінік у ВНЗ, а також потребу в забезпеченні належної матеріально-технічної бази для якісного навчального процесу.

Ключові слова: юридична освіта, навчальний процес, правова система, юридична професія, юридичні клініки.

Стаття посвящена актуальним проблемам становлення і розвитку юридичного образования в Украине. В частности, проанализированы проблемы, которые тормозят создание в нашем государстве надлежащей системы подготовки юридических кадров. Определены этапы исторического развития высшего юридического образования в нашей стране. Освещены преимущества специализированного под-

хода к учебному процессу будущих юристов. Обоснована необходимость повышения практической ориентированности обучения в юридических вузах, распространение деятельности юридических клиник в вузах, а также потребность в обеспечении надлежащей материально-технической базы для качественного учебного процесса.

Ключевые слова: юридическое образование, учебный процесс, правовая система, юридическая профессия, юридические клиники.

The article is devoted to the actual problems of the formation and development of legal education in Ukraine. In particular, the problems that impede the creation of a proper legal training system in our country are analyzed. The stages of historical development of higher legal education in our state are determined. The advantages of a specialized approach to the future lawyers' training process are highlighted. The necessity of improving the practical orientation of teaching in law schools, the expansion of the activities of legal clinics in higher educational institutions, as well as the need to provide the appropriate material and technical base for a qualitative educational process is substantiated.

Key words: legal education, educational process, legal system, legal profession, legal clinics.

УДК 378.147

Аніщук В.В.,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри гуманітарних наук,
соціального забезпечення та права
Луцького національного технічного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Юридична освіта від часів проголошення незалежності України залишається одним із важливих складників вітчизняної системи вищої освіти, зважаючи на започатковані в державі реформи політичної, правової, суддівської систем, розвиток ринкових відносин в економіці та не кращий загальний соціально-економічний стан країни. Саме тому питання розвитку юридичної освіти в Україні, зокрема вищої юридичної освіти, є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До питання становлення та розвитку юридичної освіти в Україні в працях зверталися такі науковці, як Б. Андрусішин, П. Біленчук, А. Гуз, В. Денисов, Л. Заблоцька, О. Ковальська, І. Котюк, О. Котюк, Д. Кумков, О. Машкевський, О. Полякова, О. Пометун, П. Рабинович, В. Семенов, В. Сич, І. Усенко та ін. Значна кількість учених (Б. Бабій, Л. Головій, М. Лоджук, С. Немченко, О. Орлова, М. Скакун, Д. Скородумов, Г. Усеїнова, Ю. Шемшученко та ін.) присвятили свої праці дослідженню розвитку правової освіти як політики держави у сфері підготовки кадрів у юридичних вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті увага приділена визначенню особливостей, здобутків, недоліків і перспектив розвитку юридичної освіти в Україні.

Мета статті – визначити основні тенденції розвитку вищої юридичної освіти в Україні, шляхи

подолання недоліків у сучасній правовій освіті, розробити пропозиції щодо оптимізації та поліпшення навчального процесу в юридичних вишах України.

Виклад основного матеріалу. З року в рік привертають до себе увагу проблеми, які гальмують створення в нашій державі належної системи підготовки юридичних кадрів, яка б характеризувалася не лише високим рівнем теоретичної та прикладної їх підготовки, а й різноманітністю останніх, виходячи з потреб різних сфер і галузей суспільного життя в сучасному світі. Протягом останніх років на рівні уряду, Міністерства освіти і науки України, окремих вищих навчальних закладів, у засобах масової інформації висловлюються неодинокі міркування про те, що вища юридична освіта в державі загалом не відповідає належному рівню якості.

Не менш важливим є питання визначення реальної необхідності в юристах на практиці, тобто з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання. Адже не секрет, що останнім часом у суспільстві сформувалася думка, що юристів у нашій державі забагато, через що варто скорочувати ліцензовані обсяги набору абітурієнтів за напрямом підготовки «Право» для окремих вишів, кількість бюджетних місць за юридичною спеціальністю, загалом щодо непрофільних і певних приватних вишів потрібно не лише скорочувати, а й позбавляти права здійсню-

вати підготовку юристів. У такому контексті досить часто зазначається, що саме запровадження підготовки юристів у непрофільних (технічних, технологічних, економічних, педагогічних тощо) ВНЗ і збільшення їх кількості, а отже, і ліцензованого обсягу призвело до перенасичення ринку праці правниками, у тому числі недостатньо кваліфікованими. На підставі цього й пропонується скоротити набір абітурієнтів на юридичну спеціальність і зменшити чисельність вищих навчальних закладів і факультетів, які здійснюють їх підготовку. Крім того, спираючись на показники сучасного стану ринку праці в Україні, стверджують про відсутність потреби в юристах через так зване їх «перевиробництво» [6, с. 6]. Проте робити такі висновки, на нашу думку, вкрай не правильно. Адже, проаналізувавши практичну ситуацію в Україні, можемо побачити, що сьогодні багато керівників установ найрізноманітніших сфер шукають високопрофесійних юристів і готові платити високу заробітну плату за якісну роботу.

У зв'язку з цим передусім виникає питання, чи відповідає система вітчизняної юридичної освіти реальним потребам держави й суспільства. Неналежно підготовлені юристи чи інші фахівці – це небезпека й для держави, і для суспільства.

Щодо історії становлення юридичної освіти в Україні, то потрібно відмітити, що досліджень, присвячених зародженню та розвитку правової освіти в ВНЗ, немає. Проте є праці науковців, у яких певним чином висвітлені питання розвитку юридичної освіти. Зокрема, С. Немченко в статті розглядає правову освіту як політику держави у сфері підготовки кадрів у юридичних ВНЗ і на юридичних факультетах і визначає особливості розвитку правової освіти в Україні в умовах радянського тоталітарного режиму [5]. У свою чергу, М. Скакун на основі історичних документів і фактів, насамперед постанов ЦК ВКП(б), досліджує закономірності формування й функціонування системи юридичної освіти в УРСР у 20-ті – середині 50-х рр. ХХ ст. У висновку автор стверджує, що, «незважаючи на кадрову політику з боку партії – політику недовіри до місцевої інтелігенції, ідеологічний тиск щодо професорсько-викладацького складу та студентів, репресії та терор, у стінах юридичних навчальних закладів, сформувались висококваліфіковані викладацькі колективи, які надавали якісну професійну підготовку студентам» [9, с. 55]. На думку вченого, перелічені процеси гальмували розвиток вищої освіти в Україні, проте заходи, які передбачені в постановах ЦК ВКП(б), стали вагомим кроком уперед у формуванні й розвитку юридичної освіти та заклали правові основи для її подальшого зростання й функціонування.

Можна простежити, що навколо змісту і спрямованості юридичної освіти суперечка точиться з того часу, як у класичних університетах почали

функціонувати юридичні факультети. Юридична професія з кожним етапом соціально-економічного розвитку суспільства дедалі більше диференціюється причому як у предметній площині (цивільне право, господарське право тощо), так і у функціональній (суд, прокуратура, слідство, адвокатура, нотаріат тощо). Це закономірний процес, бо стосунки в різних сферах правового регулювання ускладнюються, набувають неповторних специфічних рис, створюють відокремлені, характерні саме для цієї сфери ситуації, що вимагає цілеспрямованого осмислення явищ і регулювальних механізмів, створення й удосконалення конкретних і своєрідних правових теорій і вчень і, звичайно, забезпечення цих своєрідних напрямів юридичної практики [8, с. 14].

Підготовка кадрів вищої кваліфікації у сфері юриспруденції відіграє неоціненну роль у забезпеченні органів державної влади, правосуддя та правопорядку спеціалістами-юристами. Очевидно, що необхідність руху України до європейських стандартів, інтеграції її у світовий освітній і науковий простір не викликає сумніву. Фактично від того, як відбувається підготовка національних кадрів, багато в чому залежить престиж вітчизняної освіти, науки й успіх такої інтеграції [1, с. 5].

В умовах реформування правової системи та вітчизняного законодавства відповідно до вимог міжнародних актів, Лісабонської стратегії та принципів Болонського процесу, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року та світових освітніх стандартів постає надзвичайно відповідальне завдання щодо формування нових концепцій, доктрин, підходів до фахової підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі права. Однією з головних тенденцій розвитку сучасних знань у сфері юриспруденції є їх інтеграція й диференціація, зумовлені швидкими темпами зростання обсягів наукових знань, їх розширенням, поглибленням і фаховою спеціалізацією.

Постійно зміни й оновлення чинного законодавства потребують швидкої реакції з боку освіти і педагогів, які готують юристів-фахівців. Наприклад, із прийняттям 13 квітня 2012 року Верховною Радою України нового Кримінального процесуального кодексу України сфера кримінального судочинства зазнала суттєвих змін загалом, окрім того, виникли нові суб'єкти кримінального провадження, зокрема слідчий суддя. Реформування стосуються й інших галузей права. Професорсько-викладацькому складу вищих закладів освіти доводиться приступати до підготовки раніше не відомих фахівців-юристів. Це ще раз свідчить про потребу в спеціалізованому підході до навчального процесу майбутніх юристів.

Безсумнівно, здобуття спеціальності вищого рівня вимагає передусім якісного вивчення певного набору основоположних юридичних дисциплін,

а також соціально-економічних і загальноосвітніх предметів, які формують разом зі спеціальними інтелект і гармонійний розвиток фахівця – учасника суспільного виробництва. Проте міцна загальна юридична підготовка без поглибленого та серйозного нахилу до певної спеціалізації, в умовах повномасштабного й обов'язкового розподілу випускників ще якось виправдовувала себе, але в умовах ринку та поставлених у спеціальних законах додаткових і досить високих вимог до окремих професій така організація навчального процесу викликає серйозні сумніви.

Варто зазначити, що спеціалізації, які вводилися й уводяться зараз на старших курсах традиційних юридичних навчальних закладів, мало що змінюють у набутті готовності до виконання роботи у конкретних сферах правового регулювання. Слабкою або й зовсім ніякою є психологічна підготовка молодого фахівця до майбутньої роботи [2, с. 15]. Тенденція становлення й розвитку спеціалізованих вищих навчальних закладів, викликана об'єктивними закономірностями існування суспільства, зростає. Уже працюють за відповідно відкоригованими навчальними планами спеціалізовані інститути (факультети) у ВНЗ, де постійно зміцнюється матеріальна база, удосконалюється методичне забезпечення, ведеться велика робота щодо підбору належних педагогічних кадрів [3, с. 134].

Указані недоліки юридичної освіти викликають у студентів байдужість до навчання, деякі з них узагалі вважають, що більшість дисциплін та інформації, які викладаються їм у ВНЗ, є просто не потрібними в подальшій професійній діяльності. Переконані, першочерговим завданням сьогоденної вищої освіти є подолати стереотип, із яким сьогодні стикаються майже всі випускники вишів під час першого працевлаштування: «Забудьте все, що Вас вчили в університеті (інституті, академії тощо)...». Такий підхід практиків-роботодавців знецінює юридичну освіту, а у випускників убиває віру в себе, у здобуті знання та породжує безліч комплексів. На жаль, така ситуація складається через наявні вади юридичної освіти.

На пленумі Ради Спілки юристів України, який відбувся в лютому 2004 року, прозвучало риторичне запитання: чому значна частина випускників юридичних вишів, які рекомендуються для роботи в судах, не завжди може відповісти на елементарні питання, пов'язані із застосуванням права? З приводу цього висловлювалися різні думки, проте більшість учасників дискусії схилилась до думки, що причину варто шукати у співвідношенні теоретичного і практичного компонентів у сучасній юридичній освіті. На їхню думку, навчання майбутніх юристів сьогодні не може мати суто теоретичний характер [8, с. 16].

Під час навчального процесу у вищих юридичних закладах потрібно максимально залу-

чати практикуючих юристів, зокрема адвокатів, суддів, прокурорів, юрисконсультів підприємств тощо. Покращити засвоєння теоретичних знань допоможе застосування таких активних форм навчання, як тренінги, рольові ігри, інтелектуальні змагання, участь у консультативному прийомі громадян. В Україні середньостатистична навчальна програма юридичного навчального закладу викладається через такі дидактичні форми, як лекційні, семінарські та практичні заняття, а також курсові й дипломні роботи. Деякі навчальні заклади, завдяки ініціативному молодому поколінню викладачів, починають доповнювати їх, упроваджуючи більш інтерактивні форми вивчення, зокрема ділові ігри, конкурси, дискусії. У цьому напрямі й варто працювати та розвиватися.

Значно допоможе «наблизити» теорію до практики у вишах створення юридичних клінік. Юридичні клініки створені в США в 20–30-х роках минулого століття. На території України про клінічну освіту почали говорити лише в 1993 році, коли вітчизняні юристи, науковці отримали можливість вивчати досвід викладання юридичних наук у зарубіжних країнах, а також брати участь у міжнародних колоквиумах і семінарах, де вони побачили юридичні клініки в роботі й осмислили їх сутність і значення в підготовці юристів та у вирішенні соціальних проблем громадян. Адже юридична клініка – це структура, інтегрована в навчальний процес юридичного вишу, з метою набуття студентами старших курсів практичних навичок юриста шляхом надання ними юридичних послуг населенню, яке не може звернутися до професійних юристів через брак коштів. Міністерство юстиції України зареєструвало Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, створене з метою уніфікувати підходи до діяльності юридичних клінік і затверджене Наказом Міністерства освіти і науки від 3 серпня 2006 року № 592.

Вивченню такого структурного підрозділу ВНЗ, як юридична клініка, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», який утворено як базу для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню, присвячена монографія М. Лоджука. На підставі проведеного дослідження автором визначені етапи формування юридичних клінік в Україні: 1) створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців і на базі неурядових правозахисних організацій (протягом 1996–1999 рр.); 2) несприйняття їхньої діяльності на рівні профільних міністерств і мінімальна підтримка з боку керівництва ВНЗ (упродовж 1999–2002 рр.); 3) визнання органами державної влади та освітніми установами ролі юридичних клінік у сфері підготовки юристів (2002 р. – серпень 2006 р.);

4) масове створення юридичних клінік у вищих юридичних навчальних закладах України (серпень 2006 р. – червень 2011 р.); 5) відстоювання юридичним клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги на законодавчому рівні (червень 2011 р. – до теперішнього часу) [4, с. 137].

Основою функціонування юридичних клінік є синтез інтересів: громадяни, що потребують правової допомоги й не можуть оплатити послуги адвоката, готові звернутися за порадою до студента, аспіранта чи молодого викладача. У свою чергу, студенти та науковці зацікавлені в отриманні практичних навичок, що сприятимуть у майбутньому їхньому працевлаштуванню й подальшій кар'єрі. Юридичні клініки ставлять собі за мету надання можливості студентам і молодим працівникам усвідомити цінність і значення отриманих теоретичних знань, оволодіти технікою застосування цих знань на практиці. Сьогодні юридичні клініки працюють у багатьох ВНЗ України, зокрема в Національному університеті «Одеська юридична академія», Харківській юридичній академії ім. Ярослава Мудрого, Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі України, Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника тощо.

Нинішній молодий юрист уже не повинен слухати виключно державі, насамперед він має бути зорієнтований на правовий захист людини, її прав і свобод. Можна стверджувати, що студента, який вислухав клієнта, проконсультував його, склав позовну заяву чи інший правовий документ і представив інтереси клієнта в суді, готують як спеціаліста не лише викладачі, а й велика кількість високопрофесійних юристів-практиків. Адже в цих випадках студент наочно перевіряє якість складеного ним документа, бачить застосування права на практиці, він спілкується з колегами по справі, іншими учасниками процесу, вступає з ними в дискусію й завдяки цьому професійно зростає. Зіткнувшись із конкретною життєвою ситуацією, він починає по-іншому сприймати право, закон. На відміну від академічної освіти, тут процес пізнання йде від практики до теорії. Студент починає замислюватися над тим, яких знань йому бракує. У нього, як правило, виникає потреба ще раз звернутися до теорії, яку він свого часу, можливо, належно не осмислив. А ефективність підготовки за допомогою такого методу – просто разюча. Саме це й дає підстави стверджувати, що «клінічна» освіта забезпечить можливість готувати саме юристів, а не просто випускників юридичних вишів із дипломами, але без навичок юридичної діяльності [4, с. 256].

Ще однією запорукою якісного освітнього процесу є належна матеріально-технічна база. Сучасні аудиторії, оснащені новітніми засобами пізнання й інтерактивними технологіями викладання, є не бажаними, а необхідними для навчального процесу. Адже сьогодні, на жаль, саме через такі проблеми викладачі, які хочуть відійти від застарілих форм навчання, впровадити новітні технології у викладання, не можуть собі цього дозволити через брак відповідних ресурсів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна резюмувати, що юридична освіта в Україні потребує змін і вдосконалень. Для підвищення якості юридичної освіти потрібно поглиблювати й розвивати спеціалізований підхід до навчального процесу майбутніх юристів; підвищити практичну орієнтованість навчання в юридичних вишах; поширювати діяльність юридичних клінік у ВНЗ; забезпечувати належну матеріально-технічну базу для якісного навчального процесу тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біленчук П.Д. Концептуальні засади забезпечення органів кримінального судочинства новітніми засобами пізнання. *Віче*. 2013. № 12. С. 5–7.
2. Галап А.О., Стаднік В.В. Організаційна та управлінська модель юридичної клініки в Україні: забезпечення якісного функціонування. Київ: Атака, 2005. 280 с.
3. Діденко Я. «Болонський процес» і його перспективи для українських студентів. *Юридичний журнал*. 2004. № 7. С. 132–135.
4. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Немченко С.С. Особливості розвитку правової освіти в Україні в УСРР-УРСР у 1920–1991 рр. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3-2. Т. 1. С. 17–21.
6. Опришко В.Ф. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 6–27.
7. Полякова О.С. Стан наукових пошуків з проблеми становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1 (49). С. 1–18.
8. Сич В.О. Основи педагогічної підготовки юридичних кадрів. *Наукові праці*. 2010. Том 136. Вип. 123. С. 14–18.
9. Скакун М.І. Організаційно-правові основи формування і становлення системи юридичної освіти в УРСР (20-ті – середина 50-х рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2013. Вип. 2. С. 47–56.